

Pedagógusok tapasztalatai a fogyatékoságok iránti szemléletformálás témájában

Experiences of teachers on the formation of attitudes towards disabilities

Tóth-Szerecz Ágnes

Összefoglalás

A hatályos hazai, közneveléshez kapcsolódó dokumentumok tartalmaznak olyan elemeket, amelyek elősegítik a fogyatékoságok iránti érzékenyítést. A Nemzeti alaptanterv értelmében kiemelendő alapelv a tanulók közti különbségek, eltérések természetes elfogadása. A kerettantervek áttekintésekor pedig a tananyaghoz kapcsolódóan látszik, hogy folyamatosan jelen van a szociális kompetenciák fejlesztése. A társadalmi érzékenyítés témakörében nagy szerepet kapnak a köznevelési intézmények, valamint az abban oktató-nevelő munkát végző pedagógusok is. A köznevelés fontos szereplőiként jelentősége van annak, hogy a gyakorló pedagógusok hogyan vélekednek a fogyatékoság iránti érzékenyítés megvalósíthatóságáról, s milyen lehetőségek elérhetőek számukra.

Jelen empirikus jellegű kutatásban az alsó tagozaton, többségi általános iskolákban dolgozó pedagógusok (n = 243) körében online és papíralapú kérdőív segítségével került felmérésre, hogy a fogyatékoságok elfogadása iránti szemléletformálás módszerét alkalmazzák-e valamilyen formában az általuk tanított osztályokban. Az eredmények tükrében a felmért populáció nyitottnak bizonyult az érzékenyítő foglalkozások, programok iránt, de külső szakmai segítség nélkül elenyésző arányban jellemző annak alkalmazása. Az érzékenyítő programok közül keveset ismernek, csak egy szűk réteg vesz részt osztályával külső helyszínen megvalósuló rendezvényeken. A nevelési intézményen belüli lehetőségekkel többen élnek, érzékenyítő programokhoz csatlakozva, vagy osztályfőnöki órán tárgyalva erről.

A tantárgyak közül leginkább az etika és a magyar irodalom vonatkozásában találkoztak a fogyatékoság témájával, vagy abhoz köthető illusztrációval. Amennyiben a tananyagban találkoztak a fogyatékosággal, szinte minden pedagógus elmélyedt a fogyatékoságok iránti érzékenyítésben, a kapcsolódó ismeretek átadásával. A válaszadó pedagógusok közül fele a közneveléshez köthető dokumentumokban (Nemzeti alaptanterv, kerettantervek, tankönyvek) nem ismeri azokat az irányelveket, amelyek lehetőséget teremtenek a szemléletformálásra.

Kulcsszavak: sajátos nevelési igény, integráció, szemléletformálás, pedagógus, pedagógus attitűd

Abstract

The documents related to public education contain elements that can promote sensitization of disabilities. According to the National Core Curriculum, the basic principle to be highlighted is the natural acceptance of differences between students. During the overview of the framework curricula, it can be seen that the development of social competences is constantly present in relation to the curriculum. In the area of social sensitization, public education institutions, as well as the pedagogues who perform educational work in them, play a major role. As essential players in public education, it is important how practicing teachers think about the feasibility of sensitizing people with disabilities in Iran, and what opportunities are available to them.

In the course of this empirical research, among teachers (n = 243) working in lower secondary, majority primary schools, an online and paper-based questionnaire was used to assess whether the method of shaping attitudes towards disabilities is used

in some form in the classes they teach. In the light of the results, the surveyed population proved to be open to sensitizing occupations and programs, but without external professional help, their application is characteristically negligible. Few of the sensitizing programs are known, only a small group participates with their class in events held at external locations. More people take advantage of the opportunities within the educational institution, joining sensitizing programs or discussing this within the topic of the class teacher's lesson.

Among the subjects, they mostly encountered the topic of disability, or an illustration related to it, in connection with Ethics and Hungarian literature. If they encountered disability in connection with the curriculum, almost all teachers deepened their awareness of disabilities by imparting related knowledge. Almost half of the responding teachers do not know the guidelines and opportunities in the documents related to public education (National Core Curriculum, Framework Curriculum, Text-books) that create an opportunity to form a point of view.

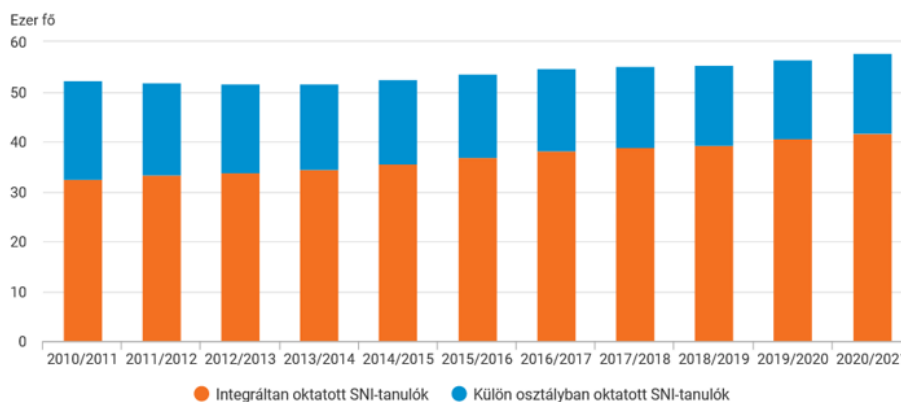
Kulcsszavak: special educational needs, integration, attitude formation, teacher, teacher attitude

Sajátos nevelési igényű gyermekek integrációja

A hatályos magyar jogszabályok értelmében minden köznevelésben tanuló gyermeknek joga van ahhoz, hogy képességeinek és adottságainak megfelelően megkapja a számára leoptimalisabb speciális ellátást, gondozást, rehabilitációt. (2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről) A közoktatásban tanulók közé tartoznak a sajátos nevelési igényű tanulók (továbbiakban SNI) is. „Sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló: az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki a szakértői bizottság szakértői véleménye alapján mozgásszervi, érzékszervi, értelmi vagy beszéd fogyatékos, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, autizmus spektrum zavarral vagy egyéb pszichés fejlődési zavarral (súlyos tanulási, figyelem- vagy magatartásszabályozási zavarral) küzd.” (2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről)

Az együttnevelésben tanulmányokat folytató SNI-tanulók felzárkóztató, készségfejlesztő, rehabilitációs foglalkozásait a regionálisan elérhető egységes módszertani központok utazó gyógypedagógusi hálózatának szakirányos gyógypedagógusai biztosítják. (Tóth-Szerecz, 2015)

Az integráció térhódításával a speciális igényű gyermekek aránya folyamatos növekedést mutat, amelyet azonban az ellátórendszerben dolgozó gyógypedagógusok száma nehezen tud követni. Az 1. ábra alapján látható a folyamatosan emelkedést mutató tendencia az együttnevelésre vonatkozóan, amit a 2021-es KSH adatok szemléltetnek.

1. ábra. Az általános iskolai SNI-tanulók száma

Forrás: KSH 2021 honlapja alapján

Az együttnevelésben résztvevő sajátos nevelési igényű tanulók 70%-a tanulási, figyelem- vagy magatartás-szabályozási zavarral küzd, 11%-uk intellektuális képességzavarral, 8,5%-uk pedig beszéd fogyatékosként kapott diagnózist. (KSH, 2021) Mindezek mellett olyan további, sajátos nevelési igényű csoportokhoz tartozó gyermekek is helyt kapnak az integráló oktatásban, mint az érzékszervi fogyatékosággal vagy autizmus-spektrum zavarral élő tanulók. Az integrációban már az 1980-as években jelen vannak tehát a SNI-gyermekek, fogadásuk mégsem tekinthető zökkenőmentesnek. A sikeres beilleszkedés számos változótól függ, amelyek közül kiemelendő a pedagógusok attitűdje.

Attitűdvizsgálatok

Layser és Abrams 1983-ban, Pernell és munkatársai 1985-ben, Rye 1993-ban, Soodak és munkatársai 1998-ban végeztek tanári attitűdvizsgálatokat, amelyekben egységesen, közös pontként szerepelt az integráció hatékonyságának, sikerességének lényeges változójaként a pedagógus hozzáállása, fogadókészsége a fogyatékoságokhoz. (Szegő, 2008)

Horváthné 2006-os tanulmányában arra kereste a válaszokat, hogy az általa felmért tantestületekben (n=164) mely tényezők befolyásolják leginkább a pedagógusok hozzáállását az együttneveléshez. Míg a lakóhely típusa vagy az életkor kevésbé hat a véleményükre, addig az integrálásban szerzett tapasztalat és a fogyatékoság típusa hangsúlyosan megjelenik. A kutatás eredményei alapján a sajátos nevelési igényhez köthető specifikus ismeretekkel a pedagógusok nagy része nem rendelkezik. (Horváthné, 2006)

Szegő Ágnes 2008-as kérdőíves kutatásában a pedagógusok fogadási készségét vizsgálta az integrált oktatással kapcsolatban a látássérült, hallássérült, mozgássérült tanulók fogadására fókuszálva. Szegő eredményeiben a pedagógusok válaszai alapján két lényeges szempont emelhető ki. Egyrészt saját gyermeküket szívesen vennék integráló intézménybe, viszont pedagógusként ők maguk a fogyatékosággal élő gyermekek tanítását kevésbé preferálják. (Szegő, 2008)

Némethné a Nyugat-Dunántúl 10 iskolájában végzett pedagógus-attitűdkutatás (n=170) tanulmányában a kitöltők bevallásuk szerint nem tartják magukat teljesen kompetensnek az atipikus fejlődésű gyermekek tanításában, erre sem tanulásszervezésileg, sem tanításmódszertanilag nincsenek teljesen felkészülve. (Némethné, 2009)

Szabó Diána 2016-os vizsgálatában 315 pedagógus vett részt. A kutatás egyik legfontosabb szegmense annak kiszűrésére irányult, hogy melyek az SNI-tanulók integrált oktatásához kapcsolódó negatív attitűdök jellemző komponensei. Az eredmények szerint a legjelentősebb ok a gyógypedagógusra háruló túlzott felelősség szemben az integráló pedagóguséval. Ezen kívül megfogalmazódott, hogy az integráció többletterhet ró a pedagógusra, nem minden fogyatékosági típussal találkoznak szívesen a nevelés folyamatában, s nem tanítanak szívesen integráló osztályban. (Szabó, 2016)

Szemereiné vizsgálata bár relatív alacsony elemszámmal történt (n=46), a kitöltők Kaposvár köznevelési intézményeiben dolgoztak, ami hasonló bázist jelent jelen kutatás alanyainak nagy részével. Eredményei alapján a pedagógusok nem rendelkeznek elég ismerettel a sajátos nevelési igényű gyermekek tanításához, s úgy gondolják, hogy a feltételek nem biztosítottak az atipikus fejlődésű gyermekek együttneveléséhez. (Szemereiné, 2018)

A bemutatott attitűdvizsgálatok fényében látható annak jelentősége, hogy az osztályban tanító pedagógus milyen szemlélettel rendelkezik a fogyatékoságok irányában. A pedagógiai hozzáállás akár kulcsként szolgálhat a sajátos nevelési igényű gyermekek sikeres fogadását illetően. Az együtt-

nevelés során a tipikus fejlődésű tanulók, gyermekek iskolai közege meghatározó lehet arra vonatkozóan, hogy milyen módon állnak a fogyatékoság kérdéséhez, s ennek következményeként hogyan fogadják sajátos nevelési igényű társaikat.

Vizsgálatomban arra keresem a válaszokat, hogy a többségi oktatás-nevelésben, alsó tagozaton dolgozó pedagógusok milyen jelentőséget tulajdonítanak tanítványaik fogyatékoság iránti szemléletformálásának, s milyen eszközöket használnak ennek elősegítésére.

A kutatás körülményei

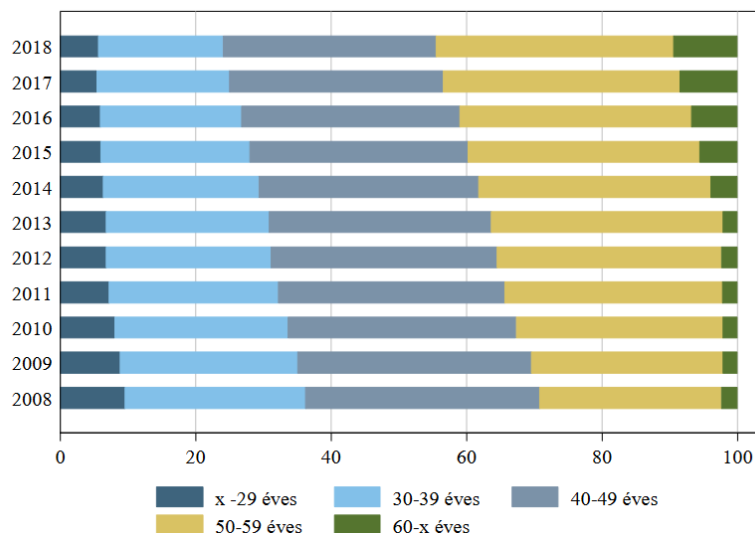
Jelen empirikus jellegű kutatás során az alsó tagozaton, többségi általános iskolákban dolgozó pedagógusok körében online és papíralapú kérdőív segítségével került felmérésre, hogy a fogyatékoságok elfogadása iránti szemléletformálás módszerét alkalmazzák-e valamilyen formában az általuk tanított osztályokban. A mérőeszköz 3 Likert-skálás, 2 kiegészítendő és 19 feleletválasztós, azaz összesen 24 kérdésből áll. A kérdőívek kitöltése elsődlegesen online formában valósult meg, hólabda mintavételi technikával. Ezen kívül - tartalmilag és formailag is megegyező - papíralapú kérdőívek ugyancsak érkeztek vissza Somogy megyéből, dominánsan kaposvári általános iskolák alsó tagozatos munkaközösségeiből. Összesen 243 érvényes kérdőív adta a bázist, amelyből 30 darab kaposvári általános iskolákban került kiosztásra, így papíralapon töltötték ki, 213 pedig internetes felületen.

A kérdőív összeállítása során a törekvés arra irányult, hogy megválaszolásra kerüljön néhány lényeges kutatási kérdés. A kutatási kérdések három témát céloznak, az első az érzékenyítésben szerzett gyakorlati tapasztalatokra irányul. A második témakör a fogyatékoságok iránti szemléletformálás lehetőségeit öleli fel a pedagógusok véleménye alapján az általuk ismert, a közneveléshez köthető dokumentumokban való megjelenése kapcsán. Az utolsó fókuszában pedig a pedagógusok részvételi hajlandósága, nyitottsága került áttekintésre a fogyatékoságok iránti érzékenyítés lehetőségei terén. A kiértékeléshez Excel-programban valósult meg. A kutatási kérdések tehát a következőképpen alakultak:

1. A pedagógusok milyen lehetőségekkel élnek a fogyatékoságok iránti érzékenyítésben?
2. A pedagógusok megítélése szerint a közneveléshez köthető dokumentumok mekkora teret adnak a fogyatékoságok iránti szemléletformálás kibontakoztatására?
3. A pedagógusok tapasztalatai alapján a tankönyvekben, tananyagban milyen mértékben jelenik meg a fogyatékoság témája?
4. Milyen kapacitása van a pedagógusoknak a fogyatékoságokhoz kapcsolódó ismeretek feldolgozására, s nyitottak-e erre?

A kutatás eredményei

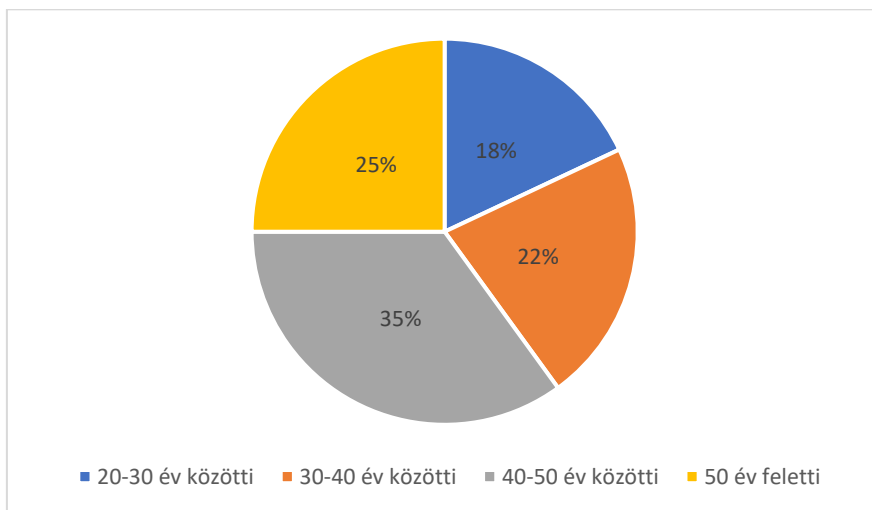
A kérdőív kitöltőinek demográfiai adatai jól tükrözik a mai magyar pedagógustársadalomban tapasztalható életkori jellegzetességeket. A Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont 2019-es kimutatása alapján (2. ábra) már látható volt a változás az évek során, amely alapján egyre kevesebb fiatal helyezkedik el pedagógus munkakörben, s a pályán maradó idősebb korosztály dominál.

2. ábra: Az egyes korcsoportokhoz tartozó pedagógusok százalékaránya a közoktatási intézményekben

Forrás: Varga, 2019.

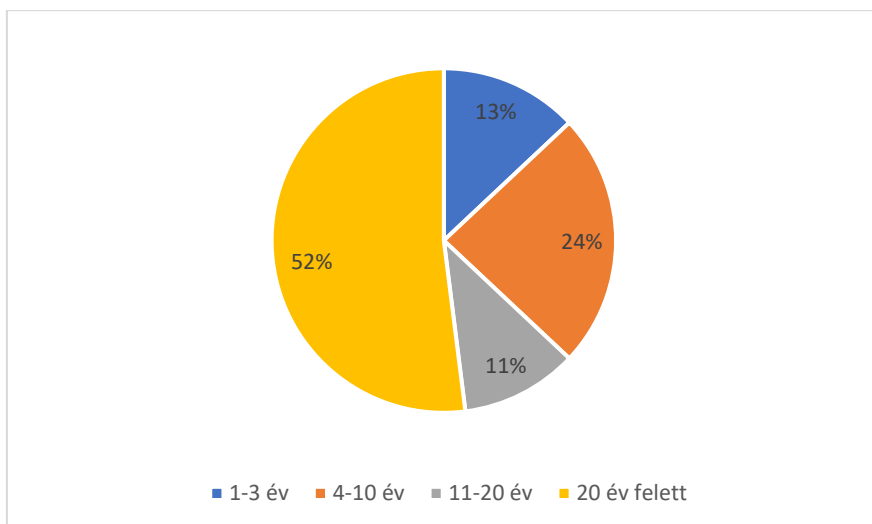
Ahogy a 3. ábrán látható, a kitöltők 60%-a, tehát jóval több mint a fele 41 év feletti, s a kisebb százalék képviseli a fiatalabb korosztályt, a pályakezdő fiataloktól 40 éves korig. A válaszok alapján feltételezhető, hogy a kitöltők már huzamosabb ideje dolgoznak a pedagógia színterén, gyakorlattal rendelkeznek. Mivel az integráció kezdetei a 80-as évekig nyúlnak vissza, a kitöltők jelentős hányada találkozhatott már tanítványai között sajátos nevelési igényű tanulókkal.

3. ábra Válaszadó pedagógusok életkori megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

Ezt támasztják alá a 4. ábra eredményei a munkatapasztalatot illetően, amely alapján 50%-uk már több mint 20 éves pedagógusi munkatapasztalattal rendelkezik.

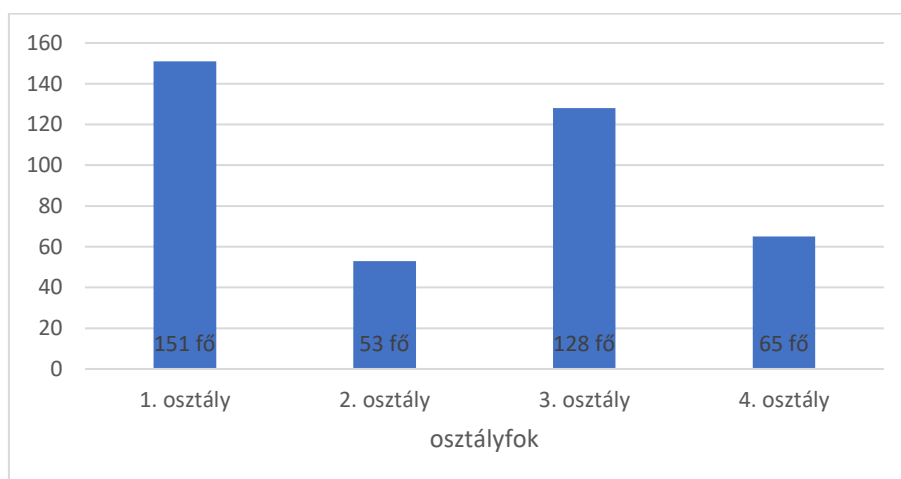

4. ábra: Szakmában eltöltött évek száma

Forrás: saját szerkesztés

A szemléletformálás témájának szempontjából lényeges lehet azoknak a körülményeknek az ismerete, amelyek adóttak egy tanító munkája során. Az osztály tanításában elfoglalt státusza, a munkát adó intézmény profilja, a gyermekek életkora és a tanulói összetétel is meghatározhatja azt, hogy milyen minőségben és mennyiségben van lehetősége vagy motivációja a témával foglalkozni. A kitöltők 85%-a (206 fő) osztályfőnöki szerepet tölt be a köznevelési intézményben az alsó tagozatokon, a fennmaradó 15% (37 fő) pedig napközis nevelőként dolgozik.

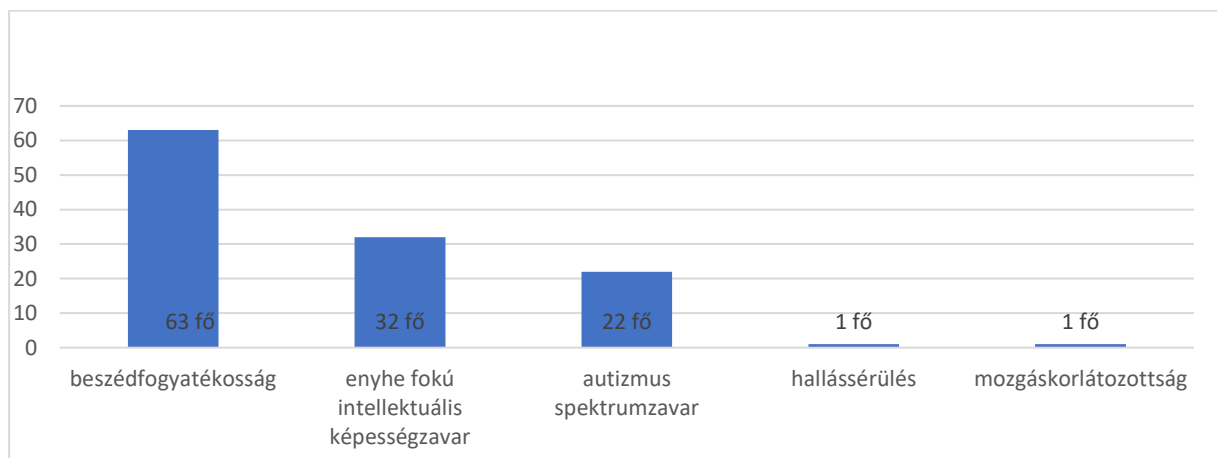
Az 5. ábrán megfigyelhető, hogy a megkérdezettek általános iskola alsó tagozatán tevékenykedő pedagógusok, akik jelenleg többségükben 1. osztályban látnak el feladatokat (151 fő). Gyakoriság szerint ezt a 3. osztályban tanítók (128 fő), majd a 4. (65 fő) és végül a 2. (53 fő) osztályfokon tanítók követik. Az adatok fényében úgy tűnik, egy pedagógus több évfolyamon is tanít osztályokat. Ez a bevett gyakorlat a tanítók műveltségterületeinek kihasználására irányul, tehát bizonyos tantárgyakat más taníthat egy adott osztályban, avagy egy pedagógus több osztályfokon is taníthat.

5. ábra: A pedagógusok által tanított osztályfokok

Forrás: saját szerkesztés

Az érzékenyítés tekintetében kiemelkedő szegmens a sajátos nevelési igényű gyermekek jelenléte az osztályban, hiszen a szubjektív tapasztalat nagyban befolyásolhatja az osztályközösség életét, a gyermekek és a pedagógusok attitűdjét. Az attitűdkutatások tapasztalatai alapján a fogyatékos személyekkel való közvetlen tapasztalatszerzés hatással lehet egy-egy kórkép megítélésére. (Szabó, 2016) A kitöltők 60%-a nyilatkozott arról, hogy osztályában nincs sajátos nevelési igényű gyermek, a fennmaradó 40% szerint van SNI-tanuló az osztályközösségben. Az integráció egyre inkább teret hódít a köznevelési intézményekben, így az adatok fényében a megjelenési arány alacsonynak tekinthető, hiszen a gyakorlati tapasztalatok alapján a legtöbb osztályban jellemző néhány sajátos nevelési igényű gyermek megjelenése. Az első ábrára visszacsatolva, az integrációban tanuló gyermekek száma több, majdnem 42. 000 fő, ez pedig az összes általános iskolás gyermek létszámának, a mintegy 729. 000 főnek, körülbelül a 17%-át teszi ki. Az integráltan nevelt SNI-tanulók aránya az összes SNI-tanulók közül (amely közel 58. 000 fő) az elmúlt évtized alatt 73%-ra növekedett. (KSH, 2021) A kérdezett pedagógusok azonban magas arányban tanítanak első osztályokban, ahol esetleg még nem rendelkeznek diagnózissal a gyermekek. Azok a kitöltők, akiknek az osztályában jelen vannak a fogyatékosokkal élő diákok, legmagasabb arányban beszéd-fogyatékoság fennállásáról számoltak be, amelyet összesen 63 fő jelölt meg, azaz a kitöltők közel 26%-a. Ezután leggyakrabban az enyhe fokú intellektuális képességzavar diagnózisát nevesítették, szám szerint 32-en, vagyis a kitöltők 13%-a. Ezen kívül az autizmus spektrumzavarral élő gyermekek jelentek meg 22 fő válaszában, amely a válaszok 9%-a. Az érzékszervi fogyatékoságok közül egy esetben jelezték a hallássérülés meglétét, s szintén egy esetben a mozgáskorlátozottság megjelenését a fogyatékosági típusok között. Mindezek jól megfigyelhetők az 4. ábrán.

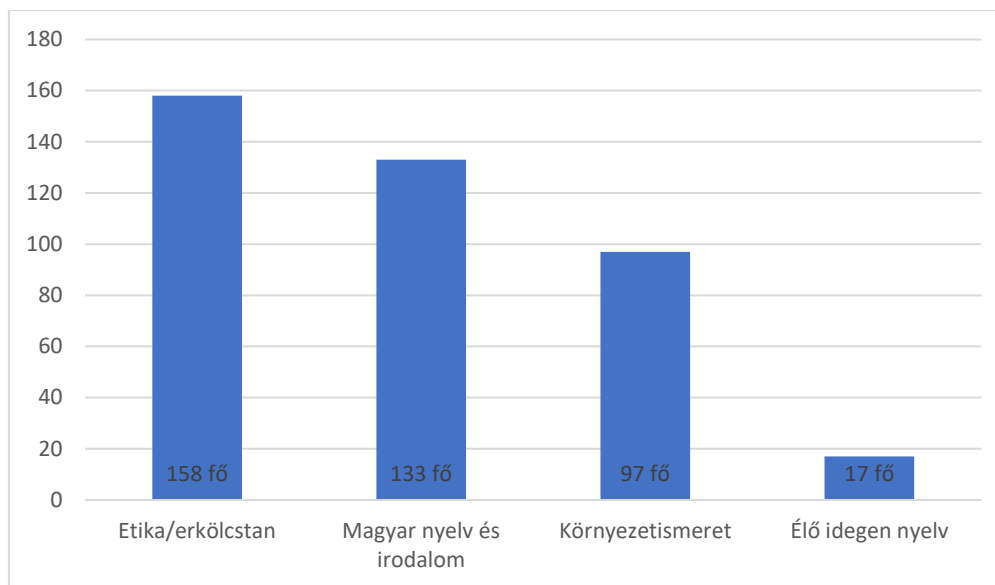
6. ábra: Fogyatékoságok megjelenése a válaszadó pedagógusok osztályaiban

Forrás: saját szerkesztés

A pedagógusok fogyatékosokhoz kapcsolódó attitűdjét is jelezheti, milyen mértékben törekednek arra, hogy az osztályukban tanuló gyermekeket motiválják az elfogadó magatartásra, s hogy ismereteket adjanak át a témában különböző rendezvények vagy programok által. A válaszadók csupán 13%-a (32 fő) vett részt osztályával valamely érzékenyítő programban. A rendezvényeken, programokon való részvétel természetesen opcionális, s nem várható el a pedagógustól ennek megszervezése. Ám a köznevelési intézmények keretein belül is van mód ennek kibontakoztatására, amely kényelmesebb lehetőséget biztosít, hiszen sem finansziális terhet nem ró a csoportra, sem az utazás szervezését nem kívánja meg. Intézményen belül a pedagógusok 85%-a

(207 fő) foglalkozott már valamilyen módon a fogyatékoság témájával. Ennek leggyakoribb formája bizonyos tantárgyakhoz kapcsolódóan került elő, órai diskurzus keretein belül - 158 fő válasza szerint. Ezt az irányítottan a fogyatékoságokra fókuszáló témájú osztályfőnöki órák követték gyakoriság szerint, melyet 93-an jelöltek meg. Majd az iskolai rendezvényeken való részvétel kapcsán találkozhattak a gyermekek az érzékenyítés valamely formájával, 37 fő jelzése alapján. A korábban felvázolt attitűdvizsgálatok eredményeiben szinte kivétel nélkül visszatérő elem, hogy a többségi pedagógus nem rendelkezik megfelelő ismeretekkel a fogyatékoságokhoz kapcsolódóan, s a sajátos nevelési igényű gyermekek nevelésében nem érzi magát teljesen kompetensnek. (Horváthné 2006; Némethné 2009; Szemereiné 2018) A fogyatékoságokhoz kapcsolódó hiányos ismeretek tehát jelenleg is problémát jelentenek a köznevelésben dolgozó pedagógusok számára.

A gyakorló pedagógus optimális esetben ismeri a munkáját meghatározó törvényeket, rendeleteket, a pedagógiai dokumentumok különböző formáit, s ezek az elemek meghatározzák a mindennapi munkavégzését, ezért szubjektív véleménye van, impressziói alakulnak ki ezek kölcsönhatásáról. A kérdőív következő nagy kérdéscsoportja így arra keresi a választ, hogy a pedagógus milyen mennyiségben, minőségben találkozik az érzékenyítés témájával. A pedagógusok 49%-a szerint a köznevelési törvény és a kerettantervek abszolút teret engednek a fogyatékoságok iránti érzékenyítésnek, míg 51%-uk ennek épp az ellenkezőjéről nyilatkozik. Áttekintve a Nemzeti alaptantervet, valamint a kerettanterveket, azt láthatjuk, hogy több olyan irányelv is szerepel, amely épp ennek a támogatására született. Már a bevezető szakaszban is megjelenik az alapelv a tanulók közti különbségek, eltérések természetes elfogadása tekintetében. A Nemzeti alaptanterv alapján, az egyéni sajátosságok függvényében, kívánalomként jelenik meg a nevelési folyamatban a gyermek igényei szerinti, változatos módszertani eszköztárral való fejlesztése. (NAT 2020). Elveiben tehát a köznevelési dokumentumok támogatják a fogyatékoság iránti társadalmi érzékenyítés jelenségét, a kérdőívet kitöltő pedagógusoknak mégis majdnem a fele gondolja ennek ellenkezőjét. Ennél némileg konkrétabb megjelenéssel találkozhatunk a tananyag és a tankönyvek kapcsán. A kitöltők bevallása alapján 45%-uk (109 fő) a tananyag kapcsán találkozott a fogyatékoság kérdésével, míg 55%-uknak (134 fő) nincs ehhez kapcsolódó emléke. A tankönyvekben való megjelenésre szűkítve hasonló, ám fordított arány jellemzi a válaszokat. A válaszadók 45%-a (109 fő) úgy véli, a tankönyvekben nem lelhető fel sem az illusztráció, sem a tartalom tekintetében a fogyatékoság, míg a 55%-os (134) többség valamelyik formában találkozott vele. A meglepő arány háttérben állhat egyrészt az illusztrációk megjelenése, hiszen ha a tananyagban konkrétumként nem is szerepel fogyatékoság, az illusztrációk, a vizuális elemek tekintetében nincs kizárva ennek a lehetősége. Ezen kívül befolyásolhatja a válaszadást az oktatásban használt tankönyvek típusa, valamint az is, hogy a pedagógus melyik évfolyamon tanít. Adott tantárgyknál kapcsán bizonyos kiadók más-más tartalmakat, eltérő illusztrációkat használhatnak a tananyag átadásához, és a különböző osztályfokokon is differens mértékben iktatnak be fogyatékoságokkal összeköthető, vagy arra utaló tartalmakat. A tankönyveket tekintve lényeges szegmens, hogy mely tantárgyakhoz kapcsolódva jelenik meg legjellemzőbben - a pedagógusok meglátása szerint - a fogyatékoság vagy az érzékenyítés lehetősége. Az alsó tagozat első és második évfolyamán dominánsan az etika és/vagy erkölcsstan, valamint a magyarnyelv- és irodalomtankönyvekben lehet leginkább találkozni a fogyatékoságok képi megjelenítésével, vagy arra utaló illusztrációval. (Tóth-Szerecz, 2022) A 6. ábra eredményeinek alapján az etika áll az első helyen, 158 fő választása alapján, amelyet 133 fő válaszával a magyar nyelv és irodalom követ. Ezután a környezetismeret foglal helyet 97 fő választása szerint, s utolsó a felsorolásban az élő idegen nyelv 17 fő válasza szerint.

7. ábra: A fogyatékoság témájának megjelenése tantárgyak kapcsán

Forrás: saját szerkesztés

A többi tantárgyhoz érdekes módon egyetlen válasz sem kapcsolódik. Az etika a NAT-ban meghatározott irányelvei alapján számtalan olyan elemet tartalmaz, amely az érzékenyítéshez is szorosan kapcsolódó szociális kompetenciák fejlesztésére szolgál. Így nem meglepő, hogy a pedagógusok válaszaiban is dominánsan ez a tantárgy jelenik meg. A magyar nyelv és irodalom tantárgy kapcsán főleg az olvasmányok, olvasmányfeldolgozások viszik közelebb a gyerekeket pl. a fogyatékos, sérült szereplőkkel való találkozáshoz. Mindkét tantárgy teret enged a beszélgetésnek, vitának, ezzel lehetőséget adva a tapasztalatok cseréjére, a vélemények, kérdések kibontakoztatására. A környezetismeret tantárgy jellemzően az emberi test és észlelés témakörénél kapcsolhatja a fogyatékoságokat a tananyaghoz. Szerényebb megjelenése annak is lehet a következménye, hogy az új, 2020-tól érvényes NAT-ban már később kezdődik meg a környezetismeret oktatása, így az alacsonyabb évfolyamokon tanító kitöltők ezt az opciót evidens, hogy nem választják (NAT 2020). Amennyiben a tankönyvekben megjelent a fogyatékoság, a kitöltő pedagógusok 72%-ának (175 fő) volt lehetősége mélyrehatóan foglalkozni a kifejtéssel, míg 28 %-uk (68 fő) ezt nem tette vagy tehette meg.

A magyar olvasmányokban, mesékben, dalokban időnként szerepel a fogyatékoság akár a mű címe, akár pedig a szereplők kapcsán, kiváló alkalmat szolgáltatva arra, hogy mindezeket a szemléletformálás során felhasználhassuk. A pedagógusok tapasztalatainak összegyűjtésekor szintén átvilágításra került, hogy milyen mértékben találkoznak az alsó tagozatos tankönyvekben a fogyatékoság témájának megjelenítésével. Véleményüket 1-5-ig terjedő Likert- skála segítségével fejezhették ki, amelyen az egyes a 'nagyon ritkán találkozom', az ötös pedig a 'nagyon gyakran találkozom' fokozatként jelent meg. A válaszadók kizárólag a skálán előforduló opciók alsó értékeiből választottak. Tehát főleg az ének-zene, valamint a magyar nyelv és irodalom tantárgyakra, valamint az etika és erkölcstan tankönyvekben található mesékre fókuszálva dönthettek. A válaszok alapján a kitöltők úgy vélik, a tankönyvekben a dalok, mesék nagyon ritkán vagy ritkán jelenítik meg a fogyatékoság témáját.

Mivel a tananyag tekintetében kevés kapcsolódási pontot lehet felfedezni a fogyatékoságok iránti érzékenyítés szempontjából, ezt jellemzően külön foglalkozás, szervezett program keretein belül lehet megvalósítani. Az utolsó kérdéscsoportban a pedagógusok és gyermekek között napi-rendje miatt adódó szervezési nehézségekre válaszoló megoldásokra került a fókusz. Amennyiben

külső előadók, gyakorlati szakemberek több foglalkozásból álló érzékenyítő programot kínálnának az osztályközösség számára, azon szívesen részt vennének: a válaszadók 97%-a (236 fő) igennel voksolt, tehát csatlakozna egy ilyen kezdeményezéshez, míg 3%-uk (7 fő) nemleges választ jelölt meg.

Egy ettől eltérő megoldás keretein belül a pedagógus számára nyújtott, kidolgozott érzékenyítő programcsomag lehetőségének vizsgálata is megtörtént. A pedagógus számára nyilvánvalóan nagyobb terhet jelent, ha saját magának kell levezényelnie a programot, akkor is, ha az részletes leírást nyújt számára. Míg a külső előadók érkezésének megszervezése kevesebb időt és energiát igényel, a saját maga által abszolválta tevékenység jócskán több felkészüléssel jár. Ennek ellenére a válaszadók - a készen kapott programcsomag alkalmazásának tekintetében - ugyanolyan arányban jelezték szándékukat, mint a külső előadók által összeállított csomag esetén. Tehát 97%-uk (236 fő) így is megvalósítaná a programot, míg 3%-uk (7 fő) ilyen formában sem venne részt a programban.

A hazai attitűdkutatásokban egyértelműen kirajzolódik, hogy a pedagógusok jelentős része nem érzi kompetensnek magát a sajátos nevelési igényű gyermekek oktatásában. (Szegő 2008). A válaszok alapján motiváltak tűnnek, s igazán biztató a részvételi szándék magas aránya annak ellenében, hogy mostanáig a gyakorlatban – az előzetes válaszadások alapján - kevesen csatlakoztak érzékenyítő programokhoz. Lényeges aspektus annak felderítése, hogy a pedagógusok időben, azaz a nap struktúrájába beilleszthetőnek tartják-e a program kivitelezését. A válaszok alapján a kitöltők 64%-a (156 fő) szerint mindez megoldható lenne, míg 36%-uk (87 fő) nem tudná biztosítani az ehhez szükséges időt a napirend kötöttsége miatt. Annak ellenére tehát, hogy szinte kivétel nélkül nyitottak lennének a befogadást elősegítő program kivitelezésére, sokan úgy vélik, az iskolai életben nem mindig jutna rá elegendő idő

Kutatási kérdések megválaszolása

A kutatási kérdésekre a kitöltött kérdőívekből a mai pedagógiai gyakorlatban aktuális válaszokat sikerült nyerni.

Az első kérdés arra fókuszált, hogy a pedagógusok vajon milyen lehetőségekkel élnek a fogyatékosok iránti érzékenyítésben. A válaszadók között csekély azoknak az aránya, akik osztályukkal részt vettek valamely érzékenyítő programban. A 13%-os arány kifejezetten alacsonynak tekinthető, ám biztató, hogy az intézményen belül zajló érzékenyítő foglalkozásoknak gyakrabban részesei a gyermekek. Az intézményen belül a pedagógusok 85%-a (207 fő) foglalkozott már valamilyen módon a fogyatékoság témájával. Ennek leggyakoribb formája bizonyos tantárgyakhoz kapcsolódóan került elő. Ezt az irányítottan a fogyatékosokra fókuszáló témájú osztályfőnöki órák követték, végül az iskolai rendezvényeken való részvétel kapcsán találkozhattak a gyermekek az érzékenyítés valamely formájával. A köznevelési intézmények tehát valamilyen módon lehetőséget teremtenek arra, hogy a gyermekek a fogyatékosokhoz köthető alapvető ismeretekről tájékozódhassanak.

A második kérdés felmérése arra kereste a választ, hogy a pedagógusok megítélése szerint a közneveléshez kapcsolódó dokumentumok mekkora teret adnak a fogyatékosok iránti szemléletformálásnak. Az oktatáspolitikai irányelvek meghatározzák az oktatás-nevelés folyamatát. Fontos, hogy a gyakorló pedagógus ismerje az irányelveket, s munkáját igazítsa a hatályos köznevelési dokumentumokhoz. A válaszok alapján meglepő eredmények születtek, hiszen a kitöltő pedagógusok kicsivel kevesebb mint a fele véleménye alapján a Nemzeti alaptanterv és a kerettantervek abszolút teret engednek a fogyatékosok iránti érzékenyítésnek, míg a felénél némileg többen ennek épp az ellenkezőjéről nyilatkoznak.

A harmadik kutatói kérdés ehhez kapcsolódva arra fókuszált, hogy a pedagógusok tapasztalatai alapján a tankönyvekben, tananyagban milyen mértékben jelenik meg a fogyatékoság témája. Kiderült, kevesebb mint a kitöltők fele a tananyag vonatkozásában találkozott a fogyatékoság kérdéssel, míg a némileg magasabb arányú válaszadói csoportnak nincs ehhez kapcsolódó emléke. A tankönyvekben való megjelenésre szűkítve hasonló, ám fordított arány jellemzi a válaszokat. A kitöltők kevesebb mint fele véli úgy, hogy a tankönyvekben sem az illusztráció, sem a tartalom tekintetében nem jelenik meg a fogyatékoság, míg a felénél némileg magasabb arányban a többség valamelyik formában találkozott vele. A tantárgyakban megfigyelt, érzékenyítéshez szükséges tartalmak a válaszadók véleménye alapján leggyakrabban az etika kapcsán merülnek fel, amelyet a magyar nyelv és irodalom követ, majd a környezetismeret, utolsó a felsorolásban az élő idegen nyelv. Kifejezetten a gyermekdalokra, olvasmányokra fókuszálva a pedagógusok ritkán vagy nagyon ritkán találkoznak olyan művekkel, amelyben fogyatékoság, esetleg arra utaló tartalom található.

Negyedik kérdésként felvetődik, hogy milyen kapacitása van a pedagógusoknak a fogyatékosághoz kapcsolódó ismeretek feldolgozására, s nyitottak-e erre. A témára való nyitottságuk példaértékű, hiszen az eredmények fényében, amennyiben külső előadó biztosítana foglalkozásokat a tanulók számára, szinte egyöntetűen partnerek lennének a kérdésben, de abban az esetben is javarészt támogatnák a kezdeményezést, ha maguknak kellene prezentálniuk az érzékenyítő foglalkozást egy kidolgozott program alapján.

Összefoglalás

A kutatás konklúziója, hogy a közneveléshez kapcsolódó dokumentumok teret engednek a fogyatékoságok iránti szemléletformálásnak, de nem határoznak meg konkrétumokat. A pedagógusok fogyatékoságok irányában tanúsított attitűdje határozza meg, hogy milyen mértékben él a gyermekek ez irányú szemléletformáló nevelésével. A pedagógusok inkább intézményen belül, főleg tantárgyak kapcsán élnek az érzékenyítés lehetőségével, melyek közül kiemelkedik az etika, a magyar irodalom és a környezetismeret. A korábbi hazai attitűdkutatásokban rendre találkozhatunk azzal a visszatérő elemmel, hogy a pedagógusok nem érzik kompetensnek magukat a sajátos nevelési igényű gyermekek oktatásában, nevelésében. A speciális módszertan és a fogyatékosághoz kapcsolódó specifikus ismeretek hiánya jelenleg is nehézséget okoz az együttnevelésben. Ennek következménye lehet az is, hogy a tipikus fejlődésű, többségi általános iskolában tanuló gyermekek érzékenyítése ilyen kis arányban valósul meg. Bízható eredmény, hogy a témában nyitottak, de szívesen vennék, ha kész programokat használhatnának fel. A legkézenfekvőbb megoldás ezért az lenne, ha a pedagógusok helyben felhasználható, szakemberek által kidolgozott programcsomagokat kapnának kézhez, amelyeket adott esetben, időbeosztásuknak megfelelően, maguk is elvégezhetnének osztályaikban.

Hivatkozott források

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. Letöltés dátuma: 2022. 12. 21. forrás: <https://njt.hu/jogszabaly/2011-190-00-00>
- 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet: A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny* 17, 290–446. Letöltés dátuma: 2022. 12. 21. forrás: http://geogo.elte.hu/images/MK_20_017.pdf
- Horváthné Moldvai, I. (2006). Attitűdvizsgálat pedagógusok körében az integrált nevelésről. *Iskolakultúra*, 16(10), 81–97.

- KSH (2021). *Általános iskolai nevelés, oktatás, 2020/2021*. KSH honlapja. Letöltés dátuma: 2022. 12. 21. forrás: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/alt-iskola2021/index.html>
- Némethné Tóth, Á. (2009). Tanári attitűdök és inkluzív nevelés. *Magyar pedagógia*, 109(2), 105–120.
- Szabó, D. (2016). Látlelet a pedagógusok befogadó neveléshez-oktatáshoz való hozzáállásáról. *Iskolakultúra*, 26(4), 21–36. <https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2016.4.21>
- Szegő, Á. (2008). Pedagógusok attitűdje az integrált oktatással kapcsolatban. *Alkalmazott pszichológia*, X(3–4), 21–34.
- Szemereiné Szigethy, E. (2018). Befogadói attitűdvizsgálat Somogy megyei többségi iskolák pedagógusai körében. In: Hanák, Zs. (Ed.) *Az iskolai sikeresség pedagógiai-pszichológiai háttere*. (pp. 177–193). Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó.
- Tóth-Szerecz, Á. (2015). Sajátos nevelési igényű gyermekek az iskolarendszerben, inkluzív nevelés. *Iskolakultúra*, 25(11), 115–120.
- Tóth-Szerecz, Á. (2022). A fogyatékkal kapcsolatos szemléletformálás lehetősége a hatályos köznevelést meghatározó dokumentumokban. *Új Pedagógiai Szemle*, 72(9–10), 77–97.
- Varga, J. (Ed.) (2019). A közoktatás indikátorrendszere 2019. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-Tudományi Intézet. Letöltés dátuma: 2022. 12. 21. forrás: https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/01/A_kozoktatas_indikatorrendszere_2019.pdf

Szerző(k)

Tóth-Szerecz Ágnes

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2101-7150>

Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campus, Neveléstudományi Intézet

E-mail cím: toth-szerecz.agnes@uni-mate.hu

